

Charakteristický vzhľad krajiny

P. Jančura, D. Daniš: Characteristic Appearance of the Landscape. Život. Prostr., Vol. 42, No. 2, p. 59 – 63, 2008.

The contribution deals with the factors that influence a distinctive aspect of the landscape, landscape design and a landscape character. On the one hand we need established terms, on the other their clear meanings in designation of landscape features. In defining its landscape-aesthetical relationships the visually perceived information and their rational elaboration are of primary importance. The position and uniqueness of signs creating the landscape value as well as identification of symptoms as visual disorders enable to identify the landscape values and landscape character. The final landscape quality is influenced also by the character of building, its concentration and location in the landscape. Change of landmarks can cause the disturbance of its values. Here appears the need of wider representation of landscape specialists mainly in the preparation stage of landscape development.

Stručný prehľad vývoja problematiky

Termín *charakteristický vzhľad krajiny* sa frekventovanejšie používa od r. 2002, keď bol uvedený v zákone č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. S termínom *charakteristický vzhľad krajiny* súvisia staršie termíny, ako *krajinný obraz*, *krajinná scenéria*, *krajinný ráz* atď. Nie sú to synonymá, každý z nich má svoj vlastný význam. Pojem *krajinný obraz* „ožil“ v r. 1995, keď vyšiel v časopise *Životné prostredie* článok *Krajinný obraz a jeho hodnotenie* (Drdoš, 1995). Následne vyšiel aj monotematický zborník (Gál, 1998). Musíme však dodať, že termín sa používal oveľa skôr (napr. Oťaheľ, 1980). Nechceme sa zaoberať históriou tohto pojmu a súvisiacich termínov, ani citáciou všetkých autorov. Dlhoročne sa touto témou zaoberá konferencia *Krajina, človek, kultúra*, ktorá sa pravidelne koná v Banskej Bystrici od r. 1996. Na vývoj prístupov a poznatkov mali významný vplyv aj Gál a Supuka. Ďalej práce Štefunkovej, Paudištovej a Žigraia (metakrajinná ekológia), ako aj mladých autoriek Mišíkovej, Bohálovej a Slámovej. Sympatické však je, že krajinári, ktorí sa touto témou zaoberajú, vytvorili akúsi „spontánnu“ komunitu. Máme na mysli česko-slovenskú spoluprácu pracovísk a vedúcich osobností Vorla, Salašových, Skleničku, Bukáčka, Matějku. V Česku vyšla séria zborníkov (napr. Vorel, Sklenička, 1999; Vorel, Kupka, 2007). Významný podiel na formovaní témy majú aj Löw a Míchal (2003). Kým ťažisko pojmu *charakte-*

ristický vzhľad krajiny je v Česku viazané na termín *krajinný ráz*, na Slovensku sa častejšie používa ako „základný“ termín *krajinný obraz*. V Poľsku, kde je tiež významná krajinárska škola, sa používa termín *krajobraz* (Böhm, 2007). V Európe význam týchto termínov (*landscape, landscape character*) podčiarkuje Európsky dohovor o krajine z r. 2000.

Termín *charakteristický vzhľad krajiny* vyjadruje, zjednodušene povedané „účelovo“ vybrané charakteristické vlastnosti krajinného obrazu. Je vyjadrením predmetu záujmu o ochranu významných častí krajiny. Upozorňuje na to, čo si v krajine máme predovšetkým všimnúť. Zákon o ochrane prírody a krajiny tento termín uvádza na viacerých miestach, počnúc predmetom zákona: „Prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života. Záchranu prírodného dedičstva, charakteristického vzhľadu krajiny,“ v § 2 sa ochranou prírody a krajiny rozumie „obmedzenie zásahov, ktoré môžu ohroziť, poškodiť alebo zničiť podmienky a formy života, prírodné dedičstvo, vzhľad krajiny, znížiť jej ekologickú stabilitu, ako aj odstraňovanie takýchto zásahov.“ Vznik chránených území výrazne ovplyvnil charakter krajiny. Vyhlásenie podmienila ich vizuálna príťažlivosť, bohatosť konfigurácie a kompozície zložiek krajinných štruktúr, predovšetkým reliéfu a usporiadania krajinej pokrývky.

Ďalší termín *charakteristické črty krajiny* „priniesol“ Európsky dohovor o krajine. Termín *črta* je príbuzný s termínom *znak*.

Rozmanitosť krajinných štruktúr. Laznícke osídlenie na vrchovine, pohorie Ostrôžky. Foto: P. Jančura

Rovnomerné striedanie trávnatých mezoštruktúr a nelesnej drevinovej vegetácie na pahorkatine v Liptovskej kotline. Foto: P. Jančura

Rôznorodé prístupy k vzhľadu a hodnote krajiny

Pri pomenúvaní vlastností krajiny z aspektu vizuálnych a hodnotových atribútov treba mať na zreteli kritériá, ktoré ich vymedzujú. Tým získame možnosť ich objektívnej identifikácie a interpretácie. Každý z termínov vyjadruje istú skupinu vlastností krajiny. Potrebujeme širšie terminologické „zázemie“, diverzitu, pestrosť termínov tak, aby sa neredukovali vizuálne a hodnotové charakteristiky krajiny na mini-

mum pojmov. Taktiež je dôležité dodržiavanie terminologickej „čistoty“. Pri výbere termínov musíme jasne vymedziť, čo reprezentujú a pomenúvajú. Z hľadiska výskumu všetky termíny vyžadujú stálu pozornosť. Katedra plánovania a tvorby krajiny Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene v spolupráci so Slovenskou agentúrou životného prostredia v Banskej Bystrici je pracoviskom, ktoré sa výskumu a aplikácii témy nepertržite venuje od r. 1992.

Krajinný obraz sa tradične spája z dvoma prístupmi: 1. *percepciou prostredia*, čo môžeme nazvať „psychosociálnym prístupom“ a 2. *hodnotením jeho vizuálnej kvality*, čo môžeme zjednodušene nazvať „estetizujúcim prístupom“. V oboch prípadoch sa však stáva, že tieto prístupy nie sú dôsledne prepracované. Málokedy ich spracúva erudovaný špecialista na psychológiu prostredia, či umenovedec, „odborník na estetiku“. Častejšie sa stáva, že sa témy narýchlo „naštudujú“ a zjednodušia na základné prístupy a pojmy. To vedie k preceneniu zmyslovej percepcie a povrchnému hodnoteniu estetických kategórií.

Pokiaľ sa použili korektné výskumné a štatistické metódy a výroky o krajine, ktoré vyplývajú zo štúdia názorov dostatočného množstva respondentov, môžu byť výsledky užitočné. Z hľadiska poznania postojov ľudí vnímať a hodnotiť svoje prostredie, môžeme si vytvoriť obraz o ich vzťahu k nemu. Obraz krajiny má však aj iný význam, ako je „vonkajšie“

hodnotenie krajiny „pekná a škaredá“. Zo skúseností vyplýva, že to, ako vidíme a chápeme krajinu, vychádza z kognitívnych procesov. Z toho, čo v krajine vidíme (rozoznávame) a ako ju pochopíme a precítíme. Výrazne to ovplyvňuje stupeň nášho poznania a charakter, „ráz“ doby. Spoľahlivým parametrom pri objektivizácii poznatkov sú vizuálne vnímateľné, optické vlastnosti krajiny – pozícia racionálneho výkladu štruktúr, tvarov a objektov v krajine. A potom jej optometrické a semiotické vlastnosti – rozľahlosť,

šírka, hĺbka a výškové parametre krajinného priestoru. Významnou pomôckou je znakové vyjadrenie vlastností krajiny. Znaký sú základnými nositeľmi informácií o krajine. Sú univerzálnejšie ako prvok, zložka, či objekt. Umožňujú širšie metodologické uchopenie problému. Semiotika, náuka o znakoch poskytuje množstvo podnetov na pochopenie a interpretáciu javov v krajine.

Identifikácia vlastností krajiny a hodnotenie

Na identifikáciu vlastností krajinného obrazu a hodnotenie krajinného rázu sme vyvinuli a používame diferenčnú metódu. Postup pozostáva z 3 až 4 krokov, podľa potreby hodnotenia.

- **Základné a reprezentatívne charakteristiky krajiny:** vytvorenie vstupnej databázy na základe excerptovania údajov prvotnej, druhej a terciárnej krajinej štruktúry a jej genézy.

- **Identifikácia krajinného obrazu.** Spracovanie vstupných údajov o reliéfe, geomorfologických jednotkách a disekcii, ako aj údajov o zložkách a usporiadaní štruktúry krajinej pokrývky a typológii krajiny. Nasledujú podrobné údaje o reliéfe a krajinej pokrývke, reprezentujúce znaky krajiny. Výsledkom je štruktúrovaný text, s využitím výsledkov štatistickej typológie a nevyhnutnej vizualizácie (metóda panorám). Pri charakteristike vizuálnych vlastností je určujúca kombinácia znakov, reliéfu k zložkám štruktúry krajinej pokrývky. Ďalej súpis „kontrolovateľných“ znakov, ktoré vytvárajú prvotný podklad deskripcie krajinného obrazu, ale nevyčerpávajú jeho celkovú charakteristiku. Z tohto dôvodu musí byť výrok o krajinnom obraze doplnený vysvetľujúcim textom a zaradením individuálnych znakov s využitím prostriedkov semiotiky a vizualizácie (v texte a obraze).

- **Hodnotenie krajinného rázu.** Je odpoveďou na otázku, ktoré charakteristické črty krajiny reprezentujú. Za-

Pivničky, ktoré sa dodnes používajú na uskladnenie zemiakov, vytvárajú v Liptovskej Tepličke historické krajinné štruktúry. Foto: P. Jančura

Zvlnená rovina s prevahou makroštruktúr (ornej pôdy) a s líniovými prerušovanými formami nelesnej drevinovej vegetácie. Foto: P. Jančura

oberá sa vymedzením hodnotných, vzácných častí krajiny, ktoré prebieha na základe kritérií. Vzniká tak istá hierarchia roztriedených znakov podľa ich reprezentatívnosti a jedinečnosti (neopakovateľnosti) výskytu.

- **Hodnotenie vizuálneho vplyvu (Visual Impact Assessment).** Tento krok je možný až vtedy, keď vieme, akými hodnotami krajina „disponuje“. Je odpoveďou na otázku, vo vzťahu k čomu vizuálny vplyv vzniká a ktoré znaky v krajine môžu spôsobiť riziko straty jej charak-

Antropogénne formy reliéfu prekryté scelenými makroštruktúrami vo zvlnenej poľnohospodárskej krajine Popradskej kotliny. Foto: P. Jancúra

teristického vzhľadu. Použitím komparatívnej a syntagmatickej analýzy sa dozvieme, ktoré znaky určujú významy v krajine a nezameniteľne ju charakterizujú. Diagnostikujú aj to, ktoré znaky vytvárajú príznaky poruchy, symptómy. Tu sa vo veľkej miere využívajú vizualizačné metódy, fotodokumentácia a interpretácia sektorálnych a panoramatických snímok. Znaky sa identifikujú ako graficky interpretovateľné diferenčné jednotky (piktogramy, ikony) a ich vzťahy. To umožňuje aj ich štatistické spracovanie. Súčasťou je rozbor a interpretácia vhodnosti horizontálneho a vertikálneho priemetu posudzovaných zámerov, jeho celkové priestorové pôsobenie.

Osídlenie a územný rozvoj

V súčasnosti najväčším problémom v krajine je vplyv zvýšeného nárastu investičných činností. Nie je to len plošný nárast zastavaných plôch a jeho podiel na celkovom usporiadaní zložiek štruktúry krajinej pokrývky. Je to riziko zmien charakteru a typu krajinného prostredia. Začlenenie stavieb do ostatného prostredia už nie je len problémom architektonickým, či technickým. Vzniká potreba krajinárskeho hodnotenia týchto zámerov. Okrem krajinnoekologických vplyvov sú to aj vplyvy na zmenu charakteristického vzhľadu krajiny, zjednodušene povedané krajinnoestetické vplyvy. Treba riešiť zásadnú otázku: Kde a v akom rozsahu budú situované stavebné zámery?

Súčasný vzťah sídla a krajiny akoby pre nás nebolo dôležité. Pritom za posledných 15 rokov sa niektoré časti krajín radikálne zmenili. Sídla prenikli do krajiny, zastavané sú plochy, ktoré predtým oplývali vegetáciou. Kvalita okraja sídla a prieniku prírodných prvkov do jeho organizmu je však dôležitá aj z hľadiska

štandardu, ktorý sídlo poskytuje. Z právnych úprav akoby sa vytratil princíp rozostúpenia stavieb, pomerného zastúpenia zastavaných a spevnených plôch vo vzťahu k vegetačným prvkom. Plochy medzi budovami sa zužujú a „zelené“ ubúda.

Samotná existencia zákona o ochrane prírody a krajiny nevyučuje sústavnú potrebu využívania územia. Jedným zo zmyslov obývaných miest v krajine je ich úživnosť. Z hľadiska podnikateľa je to zisk, z hľadiska sociálneho zamestnanosť. Úlohou „aktívnej“ ochrany je predvídať tieto trendy a podieľať sa na vytváraní ponúk na rozvoj výstavby. Našou úlohou nie je zabrániť investičným záujmom (zá-

merom), ako sa často interpretuje ochrana prírody. Podporujeme snahu o zvýšenie komfortu obytných a rekreačných sídel. Právne normy však celkom rozumne žiadajú rešpektovať vlastnosti krajinného a prírodného prostredia. Rozhodujúcim kritériom sú riziká strát hodnôt, ktoré znižujú význam krajiny ako celku, alebo jej častí.

Prax je však taká, že stavebný zámer sa najskôr navrhne a lokalizuje, až potom je (sporadicky) vyzvaný odborník „na krajinu“, aby sa vyjadril o vhodnosti zámeru. Aktivity investora, ktorý si kladie podmienky a lokalizuje svoje predstavy len vzhľadom na funkciu zámeru a vlastnícke vzťahy, často poukazujú na to, že v danom území nie je vyjasnené, čo je to kvalita prostredia. V každom území musíme predvídať jeho rozvojové potreby a možnosti. Treba hľadať také proporčné a dimenzionálne pomery stavebných objektov, aby boli zachované krajinné a funkčné typy, za predpokladu, že investičný zámer nezníži kvalitu krajinného prostredia. Treba poznať aj limity a vizuálnu kapacitu krajiny.

Čo sa vlastne deje? Vnášaním nových prvkov (znakov) do krajiny, meníme jej charakter. To znamená, že je vhodné situovať ich tak, aby sa nenarušili charakteristické črty krajiny. Na škodu veci však je, že veľa stavieb v krajine pôsobí cudzorodo. Krajina sa môže chápať ako súbor charakteristických znakov. Z hľadiska syntagmatickej analýzy (zákonitého spájania znakov vedľa seba), môžeme povedať, že je tu porušené pravidlo vnášania rovnorodých (príbuzných a súhlasných) znakov do obrazu krajiny. Je to také isté, ako porušenie pravidla použitia slov v texte, ktoré vytvárajú alebo menia jeho význam, resp. použitie nesprávnych termínov, ktoré necharakterizujú očakávaný zmysel textu. Práca so znakmi je architektom výsostne známa, preto nemožno hovoriť o neznalosti kompozično-znakových pravidiel

v priestore. Znížením kvalitatívnych špecifik prostredia sa znižuje jeho hodnota a aj jeho možný ekonomický úžitok. Táto „záměna znakov“ vyplýva z neprítomnosti kvalifikovaných odborníkov na vlastnosti krajiny, krajinných ekológov, krajinárov. Je to podobný prípad, ako keby statiku stavieb riešila nekvalifikovaná a odborne nespôsobilá osoba. Spracovanie atribútov cieľovej kvality krajiny však vyžaduje odborníkov, špecialistov.

Krajina je zložitým súborom navzájom interagujúcich prvkov. Musíme poznať ich rozhodujúce vlastnosti, tak na úrovni štruktúr, funkcií, ako aj procesov a priebehu ich vývoja. To si vyžaduje špecifické vedomosti, počnúc geografiou a krajinnou ekológiou. Dospievame k špecifickým požiadavkám na krajinárstvo, ako aplikovaný odbor, ktorý sa vie vysporiadať s praktickými problémami krajiny. Môžeme hovoriť o starostlivosti o krajinu. Je to kvalifikovaná identifikácia znakov krajinného obrazu, interpretácia charakteristických črt krajiny a hodnôt krajinného rázu. Následne ide o aplikáciu poznatkov na udržanie kvality krajiny. Takýto prístup sa osvedčil. Z hľadiska starostlivosti o krajinu nás však čaká ešte dlhá cesta. Špecifických krajín ubúda. Pred očami sa nám doslova stráca časť národného a európskeho prírodného a kultúrneho dedičstva. Pomôcť môže iba vedomie, že ide o nenahraditeľnú stratu hodnôt, a napokon i úžitku, ktorý krajina môže priniesť.

Článok bol spracovaný s príspevom grantu VEGA Identifikácia charakteristických črt krajiny, číslo 1/4329/07.

Literatúra

- Böhm, A. (ed.): Art of Environmental Protection and Stewardship Professional Practice – Research – Education. Cracow, 20 – 22. September. Czasopismo Techniczne, 104, 2007, No 10, 280 p.
- Drdoš, J.: Krajinný obraz a jeho hodnotenie. Život. Prostr., 29, 1995, č. 4, s. 202 – 205.
- Gál, P. (ed.): Krajinný obraz, národná kultúrna hodnota. Zborník FA STU, Bratislava, 1998, 120 s.
- Löw, J., Míchal, I.: Krajinní ráz. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, spol. s r. o., 2003, 552 s.
- Oňahel, J.: Štúdium percepcie krajinej scenérie a jeho prínos k lokalizácii zariadení cestovného ruchu. Geografický časopis, 32, 1980, č. 3 – 4, s. 250 – 261.
- Vorel, I., Sklenička, P. (eds.): Péče o krajinní ráz, cíle a metody. Sborník ČVUT, Praha, 1980, 252 s.
- Vorel, I., Kupka, J. (eds.): Aktuální problémy ochrany krajinného rázu. Sborník příspěvků z odborného semináře, Praha: Nakladatelství Centrum pro krajinu, s. r. o., 2007, 85 s.

Doc. Ing. Peter Jančura, PhD., jancura@vsld.tuzvo.sk
Ing. Dušan Daniš, danis@vsld.tuzvo.sk
Katedra plánovania a tvorby krajiny Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, T. G. Masaryka 24, 960 53 Zvolene

Nezameniteľný charakteristický vzhľad krajiny Vysokých Tatier. Foto: P. Jančura

